

Den varige dyrtid

Taler

Arnold Ræstad

Dato

8 april 1918

Sted

Norsk Forening for socialt Arbeide

1 Dyrtidsproblemet er mange problemer i én bundt; det er statsøkonomisk, statistisk, socialt. Jeg skal ikke holde mig til nogen slik bestemt synsvinkel; min behandling vil nærmest bli en filosofisk, uten at jeg vil holde sterkt paa denne betegnelse. Den kan jo mistydes.

5

Jeg vil faa lov til at begynde med at citere en ytring av en engelsk forfatter:

«Facts are apt to alarm us more than the most dangerous principles».

Kjendsgjæringer vil sette mere skræk i os end de farligste teorier. Saa sa Junius engang i det 18de aarhundrede; saa har vi god grund til at si nu. Dyrtiden er
10 kommet, den har varet ved, den er blit varig; og denne kjendsgjærning fylder os med uro, langt mere end nogen teori, nogen politik, nogen lurende fare formaar at gjøre det. Det naturlige menneske er realpolitiker, kanskje altfor meget realpolitiker. Vi vet det, som er; men vi vet litet eller intet om det, som skal hände. Det ene oprop, det ene program ophæver del andet, det foregaaende.
15 Det lar os i bund og grund noksaa likegyldige. Men vi ligger før eller senere under for kjendsgjærningernes propaganda. Det er det avsluttede, det tilbakelagte og faststaaende. Fornuften, la raison raisonnante, tar sit utgangspunkt der og spinder videre.

20 Men kjendsgjærninger og kjendsgjærninger er ikke altid det samme. La os ikke her nu, naar det gjælder dyrtiden, falde ned i en materialistisk historieopfatning av tyndeste vand. Det forholder sig ikke saa at menneskene altid særskilt indretter sine handlinger efter det, de tror er økonomisk, lønner sig, eller at de netop undgaar det de vet ikke kan bringe materiel fordel. Den nuværende krig er
25 det bedste bevis for det. Det er heller ikke saa, at man har nøklen til et folks historie, bare man kjender et folks økonomiske livsforhold. Det kan være et vindu at kikke ind gjennom, men det er ikke nogen nøkle. Det vil altid være et forhold, en korrelation, som matematikerne sier, mellem økonomien og det andre; men hvad der er det primære og hvad der er det sekundære, hvad der er

aarsak og virkning, det maa findes ut i hvert enkelt tilfælde. Men det er paa den anden side en sandhet, som har faat sit mest prægante uttryk i Bergsons filosofi, at det naturlige menneske i sin tænkning er blit slik det er gjennom forbindelsen med materien, gjennom nødvendigheten fremforalt av at finde sig tilrette i det materielle liv. Begreperne om tid og rum, om aarsak og virkning, om dyd og udyd, om lov og ret, er blit menneskene paatvunget av den ytre natur. Alt dette er rettesnorer for menneskenes tanke; men den rake linje brytes av selve livsprincippet, som gaar frem efter andre kategorier. Den utadvendte tænkning opererer med kvantiteter og sideordnede begreper, med størrelser, som kan holdes ut fra hverandre; men livet selv er bevægelse og enhet, aldrig avbrutt og aldrig opløselig enhet. Materien og livet krydser hverandre av den grund paa flere maater; og ett krydsningspunkt, et av de aller viktigste, ligger i selve den omstændighet, at et forhold, en tilstand, varer. Varigheten er for den utadvendte tænkning en egenskap, som saa at si er sig selv lik fra først til sidst; der gaar saa og saa mange maaneder til næste solformørkelse. Men en tilstand i selve jeget, en følelse, som varer, den forandrer efterhaanden karakter; den blir, om den er enstonig, tilslut uutholdelig. En følelse kan ikke være varig uten at oppløse sig selv og skifte indhold. En tilstand er et, socialt set, om den er kortvarig; noget helt andet, om den varer længe ved. Det gjælder ogsaa en slik omfattende og vidtrækkende tilstand som dyrtiden.

Jeg skal ikke engang opholde mig ved den kortvarige dyrtid. Det er et fænomen, som vore moderne samfund kjender litet eller ikke noget til. Det hører hjemme i samfund, som endnu ikke er fuldt utviklet, eller som er paa et overgangsstadium. Middelalderen kjendte den slags ting, og et samfund, som vilde omorganisere sig paa socialistisk basis, vilde til at begynde med, og i mangel av hjælp utenfra, løpe samme fare. De kapitalistiske samfund har utviklet et system av hjelpemidler, som man kan si fører dit, at en dyrtid, naar den først kommer, maa bli mere eller mindre langvarig. Dyrtidspoliti er som regel nok, og dyrtidspolitik kommer først, naar der er noget rigtig i ulage. Men naar det er tilfældet, saa er det fordi ondet sitter dypt, og ikke kan avhjælpes i en haandvending.

Alle lande har hat varige dyrtider, med svære historiske følger. Vort land ogsaa. Dyrtiden var det som i den tidlige middelalder mere end noget andet drev vort folk ut paa vikingetog og paa kolonisering til Island og andensteds. Dyrtiden var det ogsaa, som paa et langt senere tidspunkt, i danskevældets sidste aar, skaffet os vore første selvstendige organer, provideringskommissionerne, og saaledes

70 hjalp os til at sætte fot under eget bord, nationalt. Den langvarige dyrtid, med et uordnet pengevæsen, som raadet i vort land nedover til 1840-aarene, har hat virkninger i vore økonomiske forhold, som vi endnu sporer, f. eks. i fordelingen av eiendomsretten til jord.

75 Dyrtiden har forskjellige virkninger alt efter strukturen i det samfund, den hjemsøker. Det blir let klart, naar vi sammenligner de dyrtidsperioder, som har været før. Der er ikke en, som ligner nogen anden. Hvert fænomen har sit særegne forløp. Det spørgsmaal, vi blir stillet overfor, er da det: Hvad er det som særpræger den dyrtid, vi nu er oppe i? Hvad er det som adskiller denne dyrtid fra
80 alle andre? Vi kommer tilbage til den ting: hvad er eiendommelig for vor samfundsorganisme, økonomisk, i modsætning til alle andre, tidligere? Vi gaar neppe langt vild, naar vi ser skillemerket, det avgjørende, det fremfor alle andre, paa et bestemt omraade: pengevæsenets.

85 Der er mange meninger at lægge i et slikt følelsesbetonet ord som kapitalisme, kapitalistisk samfundsorden. Det avhænger jo meget av, om man, som tilskuer, vil holde tommelfingeren ned eller ikke. Og er man selv paa arenaen, saa ser man motstanderens, kapitalismens øine, men svært uklart kapitalismens kropp. Det vilde være en smal sak, med logikens midler, at vise, at der ligger uklare og
90 motstridende forestillinger bak den fælles følelse, som gir sig uttryk i kampropet: ned med kapitalismen. Og der er ikke noget særskilt, noget merkelig i det. Det gjentar sig i al kamp, al handling - mest i den sociale. Det er ikke den klareste tanke, som gir sig utslag i mest handling. Tvertom. Bøiet ind mot sig selv, sammenkrøpen - det er i Bergsons billedlige sprog den stilling, sjælen indtar,
95 naar den tænker klarest. Men det er ikke den handlendes stilling. Og det gamle ord, tout comprendre, c'est tout pardonner, bærer paa den samme tanke: den som forstaar alt, han avstaar fra at reagere, at handle.

Det skal forresten kort og godt sies, at der heller ikke blandt tænkerne, de
100 sammenkrøpne, har hersket eller hersker fuld klarhet over, hvad kapitalismen egentlig er. Mangen specialist vil gi sig til at skildre, hvorledes den nye industri er blit til, gjennom ophopning av redskapskapital, gjennom anskaffelse av stadig større anlægs- og fast kapital, arbeide paa lager istedenfor paa bestilling, arbeidskoncentrationen og arbeidsfordeling, etc., etc. Det er kapitalismen set
105 som en særegen form for produktion; kapitalen opfattet som et produktionsmiddel, kapitalismen som produktionsherre. Hele den antikapitalistiske bevægelse har historisk sin rot her: i den kapitalistiske

produktions forbruk av levende arbeidskraft, og i produktionsmaatens varige
110 indvirkning paa arbeidermasserne. Vi faar motsætningen mellem arbeidernes
uundværlighet paa arbeidspladsen og deres miserable vilkaar utenfor; mellem
deres del i rigdommens tilblivelse og deres forholdsvis tomme hænder ved dens
fordeling; og saa de fælles indtryk og den fælles psyche, proletariats, vendt mot
en fremmed, tilslut hatet utbytterkaste. Intet er mere menneskelig, mere
115 ubønhørlig og skjæbnebestemt; men den moderne kapitalisme er allikevel ikke
uttømt eller definert med det. Den har ogsaa været, med andre ord levet og
forandret sig. Den er ikke det samme idag, som da Proudhon og Karl Marx
skrev.

120 Produktionen, dens utformning, er bare ett led i én stor fremadskridende
bevægelse. Man kan si, intet andet led er saa viktig; men det er ikke det, der
spørges om. Hvad er den moderne kapitalisme? Hvad er kapital, hvem er
kapitalist? Meget og mange, som ikke har direkte med produktionen at gjøre.
Kapitalisten er ikke længre, som paa Saint-Simons tid, jernverkseieren, le maitre
125 de forge; det er manden med 1000 aktier i 100 foretagender. Kapitalismens
begrep har løsrevet sig fra industriens. Industrien kunde staa stille, gaa tilbake,
vende om til mindre dimensioner og enklere uttryksformer; og kapitalismen
kunde allikevel stige, vokse og bre sig, en polyp med længere og længere armer.
Vi staar overfor en anden side av bevægelsen - sammenhængen mellem
130 kapitalisme og pengevæsen.

Industrien, sier en fransk forfatter, er produktionsorganisme; pengevæsenet er
paaskyndelsesorganisme (organisme d'accélération). Det er neppe mulig at
komme sandheten, den komplicerte sandhet, nærmere i et enkelt ord. Hvorledes
135 paaskyndelsesorganisme? Ja, se paa den enkleste form for penger,
metalmynterne. De er, efter den gjængse sprogbruk, byttmiddel eller
byttlemmeled. Hvor længe maatte vi gaa og lete, før vi fandt nogen, som
trængte netop vore varer og tjenester, og som til gjengjæld kunde by os, paa rette
tid og sted og i rette utstrækning, de varer og tjenester, vi hadde bruk for? Længe
140 nok, og altfor længe. Hvilken opmuntring hadde vi under saadanne forhold til
at stable op forraad av en bestemt vare eller fuldkommengjøre os til at levere et
specielt, for andre nyttige arbeide? Liten eller ingen. Pengene skyter sig imellem.
De er mig en garanti for, at om jeg nu leverer min vare eller tjeneste, saa kan jeg,
mot pengene, senere bytte til mig de varer eller tjenester jeg trængter, eller undgaa
145 at yde varer eller tjenester, som jeg ellers maatte ha rede. Pengene gjør det mulig
for mig at se bort fra mange krav, som en nær framtid ellers kunde stille til mig,

og koncentrere mig om færre ting. Altsaa mere koncentrert arbeide, større kraft
paa et mere begrænset omraade, altsaa raskere tempo. Ogsaa under indflydelse
150 av den utryghet, som følger med, at man indretter sit liv paa en garanti - at man
opgir det mere tungvinte og sikre for det mere risikable og lovende. Gnienens
drift er utryghet. Tryghet og langsomhet hører sammen.

Men metalpengenes paaskyndende virkning suppleres av det, vi kalder kredit.
155 Naar jeg nævner kredit, saa er jeg opmerksom paa, at det, i forbindelse med
pengevesenet, har flere meninger. Kredit i sin egentlige betydning indebærer, at
man gir avkald paa noget i nuet, som man gjør regning paa at faa igjen, i tilfælde
med renter, senere. En saadan kredit kan i sig selv tjene til at paaskynde
produktjonen, forsaavidt som den gir et friere valg i forhold til tidspunktet for
160 en ydelse. Men det sker end yderligere, naar man opdager, at man ved at
overdrage kredit eller kompensere med kredit kan undgaa at yde penger eller
varer eller tjenester, som man ellers maatte staa rede med.
Kreditkompensationen var et mægtig hjul allerede i middelalderens
kjøbmandskap; jfr. les quatre paiements de Lyon. Metalpengene og denne, den
165 egentlige kredit skaper pengekapitalister; men vi er endnu ikke ved
pengevæsenets kapitalisme.

Den optræder i det øieblik, erfaring og institutioner og love har slaaet fast, at
menneskene intet heller vil, naar de bare kan paaskynde tempoet i sin
170 økonomiske virksomhet, end at bytte sine varer og tjenester mot fordringer i
samfundslotteriet. Seddelbanker og kreditbanker stiller sig som garanter og som
medspillere. Fordringer og aktier og obligationer hvirvler en vei, varer og
tjenester og økonomiske goder den anden. Og hvad sker? Vi faar
pengekapitalismens særegne symptom, konjunkturbevægelserne. Jo hastigere
175 omsætningen gaar, desto mere stiger tallet av utestaaende og ukompenserte
fordringer. Bankernes konti, indskudskonto, laanekonto, svulmer op. Indtil der
kommer et tidspunkt, da fordringerne ikke længere saa let lar sig kompensere.
Værdien av de varer og tjenester og eiendomme, som endnu ikke er trukket ind i
kredsløpet, stiger. Forventningen om utbytte av den virksomhet, som skal tjene
180 til at kompensere fordringerne, synker, og omsætningens hastighetsgrad synker.
Likvidationen tar ved, og fuldføres; goderne skifter ikke saa ofte hænder. Indtil
en ny vending paa pengemarkedet skaper ny optimisme, og den gamle
springdans begynner. For det er endnu ikke hændt, at man er vendt tilbake til
bare metalpengene og den egentlige kredit. Det er altsaa konjunkturforløpet,
185 som det arter sig under saakaldte normale forhold.

La det være indskutt: Opsvinget har utvilsomt sine store, skyggesider, i opskruede priser, svindel, økonomisk og socialt tryk paa dem, som ikke kan
190 følge med. Men det er ikke uten grund, at den store masse, de eiendomsløse, foretrækker opsvinget fremfor nedgangen. Eiendommenes, de økonomiske goders monopolkarakter forflygtiges under den hurtige omsætning, jeg hadde nær sagt under de store tal. De kommer hvermand nærmere. Selvbedrag, vil man si. Men De husker hvad Samuel Johnson sa, da nogen spurte ham, hvorledes det
195 kunde ha sig, at en mand, som hadde været ulykkelig gift, straks giftet sig paany. Det er, sa Johnson, haabets triumf over erfaringen, the triumph of hope over experience. Saa er det ogsaa i opgangstiden. Men nedgangstiden, det er erfaringens triumf over haabet. I samme mon som omsætningens hastighet synker, i samme mon stiger eiendomsgodernes monopolkarakter - forskjellen
200 mellem dem, som eier, og dem, som ikke eier.

Pengekapitalismens forhold til den produktive virksomhet, naar vi nu ser tilbake, er, at den ikke alene paaskynder; den fører op og leder, den bestemmer livsavsnit, opgang og nedgang, kriser. Den er, set fra produktionens standpunkt,
205 farlig; men den er ogsaa den mægtigste faktor til fremskridt, fordi den saa lynsnart flytter eiendomme og tjenester dit, hvor de efter omstændighetene - og omstændighetene bedømt av de interesserte selv - kan svare regning bedst.

Hvis vi nu efter denne lange, men nødvendige digression vender tilbake til
210 dyrtiden, saa vil vi finde én ting, og det er, at den forskyvning i samfundsøkonomien, som ligger bak den varige dyrtid, den har fundet sted ikke saa meget indenfor produktionsmaaten (industrikapitalismen), som indenfor pengevæsenet (pengekapitalismen). Krigen har ganske vist forstyrret produktionen, og produktionsmaaterne; men alles øine er jo rettet paa det maal,
215 at gjenreise den fredelige produktion til noget lik det, den var, eller noget endda mere effektivt. Men der er ingen, som vover at tænke sig, at man skal kunne gjenskape pengevæsenets fredsorganisme. Det moderne samfund har utviklet sig paa en saadan maate, at det mere har herredømme over produktionsorganismen, men mindre over sin egen - for at bli i terminologien - hastighetsorganisme. Det
220 kan nok skaffe sig føden, men er, nogen tid ialfald, raadløs likeoverfor sine egne fordøielsesorganer. Den varige dyrtid blir, med andre ord. nuomstunder altid en pengedyrtid.

Pengedyrtid er, set fra et visst standpunkt, altfor høie priser i forhold til den

dyrtidslidende klasses inntægter. Men det fortjener neppe navnet av en forklaring - er i høiden en omskrivning. Hvorfra kommer pengedyrtiden, og hvorfor skal den nødvendigvis være en varig, det vil si en kronisk, ikke netop uhelbredelig, men heller ikke bare akut sykdom? Vi kommer tilbake til vor analyse av pengevæsenet. Krigen har ikke ophævet tilliden til bankernes og den anden samfundsgaranti; vi spiller fremdeles i samfundslotteriet. Det er en triumf, kan man si. Javel, hvis det ikke var saa, at krigen har tvunget store og smaa, krigførende og nøytrale, til at diskontere nye veksler, med hittil ukjendte navne, paa grundlag av den urokkelige samfundskredit. Hvad skal det tjene til at regne op? Man kan bare kaste et øie paa seddelbankernes og kreditbankernes svulmende tal. Det betyr ikke al produktionen er steget, aa langt fra, men at hastighetsmaskinen har maattet smøres. Hvorfor? Jo, fordi krigen paa mange omraader har lagt unormale hindringer iveien for omsætningslivet, derunder ogsaa produktionslivet. Staterne saa sig stillet overfor en opgave, som maatte løses i løpet av kort, meget kort tid: at træffe kriseforanstaltninger, leie arbeide, skaffe hjelpemidler. Friktionen, større end før, maatte overvindes, hurtigere end ellers. Men forholdet er nu engang det, at man ikke har fundet noget middel, som ophæver denne friktion, og som ikke samtidig øker omsetningshastigheten ogsaa der, hvor det ikke var nødvendig - øker den i det hele tat. Pengene, den nyaapnede kredit, de nye bevilgninger, er nødvendig smøring, slik som pengekapitalismen nu engang virker; men det er samtidig ogsaa en usund stimulans, en overophetning av maskinen. Pengene ruller, fordringer, aktier og obligationer hvirvler; penger tjenes, priser stiger. Og stiger yderligere for hver ny smøring, for hver ny fyring under kjelen.

Den megen dyrtidshjelp, vil man indvende, de mange offentlige foranstaltninger til at avhjelpe nød. Ja, men ingen vil vel si, at det er fuldt tilstrekkelig, eller at det kommer før prisstigningen. Altsaa kommer det efter. Ingen vil heller si, at det har tjent til at forringe presset paa pengekjelen. Bevilgninger og laan - det kan efter sakens natur ikke virke den veien. Ekspropriationer og indgrep - del vil i høiden innskranke marken for pengeanvendelsen, men ikke nødvendigvis mindske inntægtsraten. Det moderne samfund er i et dilemma. Det maa enten rive taket ned over hodet paa sig, eller det maa skaane samfundskreditten. Det vil gaa en middelvei, som ikke er nogen middelvei, men halve forholdsregler. Træet paa godt og ondt - pengekapitalismen - vil faa nogen grener avsaget, men det vil staa like godt, og det vil skyte nye skud. Det vil gjøre det saa fort, at ingen indisk fakir kan præstere maken.

Det vil gaa for sig slik saa meget mere, fordi et systemskifte under krigen, om et systemskifte ellers var mulig, vilde øke forvirringen og forværre vanskelighetene, formodentlig ogsaa dyrtidens. Saa meget mere, fordi man, i ly av de givne erfaringer, vil si: bare vent; naar krigen er over, retter det sig av sig selv, kanskje like fort, som misligheterne er kommet. Ja, hvem vet? Men mon vi ikke der, før eller senere, kommer til et andet dilemma, likesaa pinefuldt som det første.

Det er dem, som tænker sig, at krigsophøret vil bli signalet til en ny utvidelse av pengehusholdningen, en yderligere ekspansjon av de gjensidige fordringers kapitalisme. De ræsonnerer som saa, at det maa til, forat fredsproduksjonen skal komme paa fote igjen, og at den ene nation efter den anden vil bli revet med, om de vil eller ei. Krigstidens stimulans vil lokke til fortsættelse.

Kredithusholdningen har bulket ut under krigen, for at fylde de nye krav. La os sætte, at det gaar av uten krise. Fredstidens nyutsprungne optimisme vil lokke til fortsættelse, til nyt marathonløp. Et vedvarende høit prisnivaa, med store indtægtsgevinster. Gode tider for mange, ogsaa blandt arbeiderne, men dyrtid for andre, kanskje især for samfundslag, som hittil har været mindre berørt. Men andre mener, at krigens byrdefulde arv maa avvikles først. Krigsinflationen maa bekjæmpes. Midlet kan være formueskonfiskation ved skatter eller direkte. Eller rationering, som det heter, av kapital, det vil si av kredit, kanskje saaledes, at staten, som nu i krigførende lande, selv er den eneste store kredittager og ialfald forsøker paa at monopolisere og derigjennem regulere kreditmarkedet. Og hvis det lykkes, hvis statens indgripen ikke bare, som nu i nøitrale lande, blir en uregjerlig bistrøm i den store hovedflod, saa indtrær en tvungen likvidation, en tilsigtet nedsættelse av tempoet. Men i den utstrækning, det lykkes, fremkommer ogsaa en fastere fordeling av de økonomiske goder, en understrekning av den økonomiske magts monopolkarakter. Dyrtiden vil ikke være avskaffet, ulikheten i fordeling vil ikke være ophævet, snarere tvert om; det offentlige vil ikke være kvit sine dyrtidsbyrder. De vil helst bli tungere at bære, jo mere man rokker ved samfundskreditten under arbeidet paa at reformere den.

Martin Tranmæl sa et sandt ord paa arbeiderpartiets landsmøte i paasken: det er hyperparlamentarismen, som skaper antiparlamentarismen. Det er, paa samme maate, hyperkapitalismen som skaper antikapitalismen. De moderne samfund har levet høit paa de materielle fremskridt, som er muliggjort gjennom kapitalismen, og som ikke hadde kunnet komme i løpet av saa kort tid uten den.

Den har til gjengjæld gjort sig uundværlig. Ja, til noget i retning av en hersker og
305 tyran. Stat og kommuner er kommet til pengemarkedet som kontrahenter, som
laantagere, de har aldrig været pengemarkedets herrer. Og pengefaget har sine
love, som gaar efter de kjendte linjer: den, som meget har, ham skal gives.
Nothing succeeds like success. En mand, som eier 20000, kan med nød og
neppe faa laant 10000; den som har 200000, kan faa laant like meget til; den
310 som har 2 millioner, kan med lethed faa laant 4. Det er den naturlige tendens til
oligarki, som gjenfindes i sin særgne form her, og som det tar tid at faa drevet
tilbage, her som andensteds. Som forresten bare kan drives tilbage for alvor der,
hvor en form varer længe nok. Men hyperkapitalisme avler som sagt
antikapitalisme. Og jo mere kapitalismen øker tempoet, og den varige
315 overhastighet fremkalder varig dyrtid, desto mere friktion, desto mere
antikapitalisme.

Der var inden den franske syndikalisme for nogen aar siden en alvorlig,
filosofisk diskussion om forholdet mellem samfundslivet og samfundslovene.
320 Lovene, blev det sagt, kunde bare avspeile et trin, som allerede var forbi, allerede
var dødt. Hvis der skulde være love, som svarte til samfundslivet, maatte de, som
det, være i stadig bevægelse; jfr. Bergson. Lovene burde derfor være bare en
uforbindende veiledning for dommerne. Det er det, en norsk socialistisk
historieprofessor har uttrykt naivt paa den maate, at vi kan ikke længere, end det
325 er hensigtsmæssig, rette os efter bourgeoisiets klasselove. Det standpunkt er det,
man kommer til, naar man stirrer saa blindt paa bourgeoisiets væsen at man
glemmer lovenes. De franske syndikalister gik dypere i tingene. De tænkte sig bl.
a., at de ogsaa selv kunde komme til at gi love for andre. De hadde den enkle
sandhet bak sig, at lovene før eller senere blir til intet, hvis de ikke er avpasset
330 etter det samfund, de skal gjælde for. Lovene har ikke noget bedre vern end
lovlydighet: for lovlydighet, saa længe den bestaar, er i sig selv vidnesbyrd om, at
lovene passer for livet. Men en dyptgaaende dyrtid som den, vi nu gjennomlever,
er typisk for det hele og viser i sine virkninger, at lov og liv holder paa at skille
følge. Aha, arbeidernes lovløshet, vil mange si. Ja, arbeidernes lovløshet maa
335 slaaes ned, om ikke andet, saa fordi det saakaldte borgerskap mot
arbeiderklassens selvfølelse (som det bør hilse tusen ganger velkommen) maa
sætte sin egen selvfølelse. Ingenting opløser samfundet og forbitrer
klassekampen saa, som at arbeiderne tror paa borgerskapets feighet og
selvopgivelse: lâcheté bourgeoise. Men det er ikke saa enkelt. For kan man ved
340 siden av magten, som virker nu, i fuld fortrøstning appellere til det, som virker
videre, til alle de andres lovlydighet? Den er for skral, ærlig talt. Alle de nye

fristelser har løsnet paa baandene. Eller hvorledes vilde det gaa, hvis man skulde ta op liste over godtfolks forhold til rationeringslovene og alle de andre love, nye
345 og gamle, som kommer i en saa ekkel strid med interesserne? Smaating vil man kanskje si. Ja, smaating, fordi de ikke viser sig i nogen ydre høirøstet brutalitet, men utspiller sig indenfor gaardens eller husets lune vægger. Men store ting, fordi de er like saa mange skridt bort fra den solidaritet mellem alle, som et samfund, og lovene, ikke i længden kan leve helt foruten. Hvad skal man vælge,
350 naar man bare har valget mellem den voldsomhet, som vil gjenindsætte solidariteten, og den fredelighet, som undergraver den? Sat ind i saadanne omgivelser, saa kan dyrtiden, den varige dyrtid, bare føre os længere og længere paa vei mot en almindelig lovløshet.

355 Dyrtiden vilde ha meldt sig som følge av krigen under alle omstendigheter; men den blir varig paa en særegen maate, fordi vor økonomiske samfundsordning, pengekapitalismen, er det den er; og den blir ikke bare et økonomisk spørsmål, men et socialt spørsmål, fordi den utdyper motsætninger, som allerede var der, og reiser haab, som ikke lar sig sænke igjen. Dyrtidsfornemmelsen er en følelse,
360 som selv skifter indhold. Den føles nu bittert av mange, som efter tidligere tiders maalestok lever i herlighet og glæde. Den er en social kategori. Vi maa derfor ikke indbilde os, at vi løser dyrtidsproblemet med de midler, vi hittil har hat anledning til at forsøke. Dertil er de formeget bundet av hensyn til en nødvendig produktion og en nødvendig samfunds-kredit. Arbeidernes andel i
365 bedrifternes utbytte er et litet skridt i den rigtige retning; men det er ikke egentlig det striden staar om i første række. Mennesket lever ikke av brød alene; og dyrtidsfornemmelsen har dypere røtter end som saa. Arbeidernes andel i ledelse, ansvar og utbytte maatte det hete, om man vil ta et helt skridt og ikke bare et halvt. Vil man ha ophævet dyrtiden, om man med vore socialisters
370 nouveau style lar arbeiderne selv overta bedrifterne? Neppe, hvis man samtidig lar pengekapitalismen faa lov til at indrette sig efter de nye forhold. Likesaa vel som nordlandsfiskerne i sin selvstendige bedrift kunde bli utnyttet av hanseaterne og senere kjøbmænd, likesaa vel kan en selvstendig arbeiderbedrift bli utnyttet av pengekapitalen. Men om vi saa lar staten overta al pengekredit?
375 Ingen stat kan skape de gjensidige fordringer, som det moderne pengevæsen er bygget op paa; den kan bare skape fordringer paa sig selv og til fordel for sig selv. Den har kunnet det længe og især i middelalderen. Men fremskridtets hemmelighet ligger ikke der. Der maa være fordringer, som er uttryk ikke bare for forholdet mellem staten og borgerne, men ogsaa for forholdet mellom
380 borgerne indbyrdes. Men i det øieblik det krav er skedd fyldest, har vi

pengevæsenet. Det moderne pengevæsen er i den utstrækning, det næsten kan
ske, avstreifet al materialisme, al forbindelse med objektive forutsætninger. Det
springer ut av selve det omsætnings- og produktionsliv, som menneskene kræver
385 at leve. Ingen socialisme vil her kunne finde noget system, som ikke bare er en
nyhet, men ogsaa noget nyt. Man falder tilbage til pen og blæk, til kredit og
bankvæsen, om man skaper aldrig saa mange nye former og navne. Det er med
pengevæsenet som med diplomatiet. Det kan reformeres (skjønt mindre end
man tror), men maa overtages ogsaa av den sociale revolution. En tvungen
390 likvidation av de nuværende pengeforhold vilde gripe ind i gjensidige fordringer,
med virkninger som ellers er usikre; men den vilde ialfald forsterke til den
yderste grænse de økonomiske goders monopolkarakter. En almindelig
konfiskation er næste skridt, men almindelig konfiskation er almindelig dyrtid.
Vi møter knappestøperen ved næste korsvei.

395 Menneskeheten maa altid betale nogen pris for sine fremskridt. Den ser ikke
altid prisen mens fremskridtet staar paa. Naar den ser hvor dyrt det falder, er
den ofte fristet til at si: nei, jeg betaler ikke. Og med rette. Men den kan bare saa
sjelden gjøre handelen helt om. Dyrtidsproblemet kalder paa alle partier. En god
400 løsning kan kun fremkomme gjennom brytning, gjennom alles fulde
medvirkning. Regnskaperne skal revideres, baade for produktionskapitalismen
og for pengekapitalismen. Det første, som man ofte hefter sig mest med, er
kanske ikke det vanskeligste. Jeg kan ikke se andet, end at den revolntion i
bedriftsøkonomien, som uten programlavning, uten partistrid og nævestrid, er
405 fuldbyrdet gjennom utbredelsen av aktiesystemet og lignende systemer - at den
revolution er avgjørende og et skridt, som ikke kan tåges tilbake, mot en sindig
fuldstændigere sosialisering av de bedrifter, som ad den vei overhode kan naaes.
Aktiesystemet har skilt eiendom og ledelse, ofte, om ikke alltid, efter personer,
men alltid efter begrepet og i princippet. Den er ganske betegnende, den tendens
410 som er oppe i statsøkonomien, til at ville betragte aktieindehaveren ikke som
eier, men som kreditor i forhold til bedriften. Det ligger jo nær, jo mere man
opererer med forskjellige slags aktier: almindelige aktier, preferenceaktier,
utbyttebeviser, og med forskjellige slags mere eller mindre garanterte
obligationer. Grænsen blir tilslut flytende, selv for den skarpeste specialist. Det
415 fremstiller sig for mig saa, at der er et større sprang, økonomisk, fra det gamle,
med eier og leder i én person, til det nuværende, som gjør bedriften til en
vidtløftig social organisme, end der vil være mellem det nuværende og det
kommende, med kropsarbeiderne indsat paa sin likebyrdige plads i denne
organisme. Men la det være som det vil. Opgjøret med pengekapitalismen falder

vanskeligere, mere dunkelt. Det er som en skog med mange stier; ikke raad at si, hvad det er for en som fører til kongsveien. Kanske om man slaar ind paa en sti, at man kommer i en helt anden retning, end man egentlig vilde. Stortingsmand Buen har foreslaat, at man skulde forby omsætning av aktier. Filosofen Sam
425 Johnson har paa sin side sagt, da det var spørsmaal om at definere den geniale hærfører: «Det er ikke nok at lægge geniale planer, de maa ogsaa lykkes». Det kan, for at gjenta det, ikke være løsenet at avskaffe pengene; for de har ikke skapt sig selv, men omsætning og produktion har skapt dem. Jeg ser ikke noget fremskridt, ei heller nogen lykkespire, i at centralmagternes østlige naboer og
430 ofre betaler sine erstatninger i korn og andre varer og ikke i penger. Nei, løsenet maa være at tømme, at sosialisere penge- og kreditkapitalismen. Hvorledes skal det lykkes? Jeg tør desværre ikke by mig frem som veiviser. Men det synes mig, som den sosialisering, vi allerede har set virkeliggjort paa andre omraader, gir os litt av en pekepind. Ulykken nu er, at pengevæsenet, det vil igjen si kreditten,
435 kan utnyttes i altfor stor utstrækning individuelt og oligarkisk - som en uavhengig magt, utenom og ofte mot de socialt organiserte bedrifters varige interesser. Aktievæsenet, i den utstrækning det har været en seier for det sociale princip, har allerede bragt adskillig forandring ogsaa her. Mere vil komme av sig selv, og meget maa ogsaa kunne gjøres med bevisst vilje. Et er ialfald sikkert, og
440 det er, at fremskridtets pris vil bli vel høi, hvis den varige dyrtid skulde bringe bekræftelse til filosofens ord: «Det indtryk, som varer længe nok, blir tilslut uutholdelig».

Kilde

445 Samtiden 1918, s. 447-461.

URI

<https://www.virksommeord.no/tale/den-varige-dyrtid>

450

455